

MODERN EDUCATIONAL SYSTEM AND INNOVATIVE TEACHING SOLUTIONS
BOSHLANG'ICH MUSIQIY TA'LIM OLAYOTGAN O'QUVCHILARI
UCHUN CHOLG'U REPERTUARINI TANLASH

Maxamatova Marjona Azamatjonovna

Farg'ona davlat universiteti

Pedagogika-psixologiya va san'atshunoslik fakulteti

"Vokal va cholg'u ijrochiligi" kafedrası

Cholg'u ijrochiligi yo'nalishi, 3-bosqich talabasi

marjonmaxamatova@gmail.com

Annotatsiya: mazkur maqolada musiqa maktabiga yoki qo'shimcha to'garak asosida tahsil olayotgan o'quvchi uchun imkoniyati darajasidan kelib chiqib, repertuar tanlashning qonun-qoidalari yoritib o'tilgan. Bu jarayonni musiqa ijrosi yoki musiqiy ta'lim jarayonida katta ahamiyatga ega ekanligi ham ta'kidlab o'tilgan. Ushbu mavzu PQ va PF lari asosida to'liq yoritilgan.

Kalit so'zlar: qonun-qoida, qaror, farmon, ijro, repertuar, asar, kompazitor, musiqa ifoda vositalari

Xalq cholg'ulari va ular asosida shakllangan musiqiy repertuar insoniyat madaniy taraqqiyotining qadimgi bosqichlariga borib taqaladi. Markaziy Osiyohududida olib borilgan arxeologik tadqiqotlar natijalari miloddan avvalgi III–I ming yilliklarga oid musiqiy an'analar mavjud bo'lganligini tasdiqlaydi. Ushbu davrda sodda zarbli va torli cholg'ular shakllanib, ular marosim va mehnat jarayonlarida qo'llanilgan. Bu holat musiqaning dastlabki tarbiyaviy va ijtimoiy funksiyalarini namoyon etadi.²¹

Milodiy IX–X asrlarga kelib, Sharq uyg'onish davri ta'sirida musiqa nazariyasi va amaliyoti sezilarli darajada rivojlandi. Ushbu davrda musiqiy bilimlarni tizimlashtirishga alohida e'tibor qaratilib, cholg'u ijrochiligi ham takomillasha boshladi. Aynan shu bosqichda xalq cholg'ulari repertuarining shakllanishi ilmiy-nazariy asos bilan boyidi. Musiqaning inson ruhiyatiga ta'siri, uning tarbiyaviy ahamiyati haqida ilgari surilgan qarashlar hozirgi musiqa ta'limining metodologik poydevorini tashkil etadi.

XIII–XV asrlar davomida Markaziy Osiyo hududida musiqa san'ati saroy va xalq an'analari asosida rivojlandi. Bu davrda xalq kuylarining shakliy jihatdan boyishi, cholg'ularning takomillashuvi va ijrochilik maktablarining yuzaga kelishi kuzatiladi. Ayniqsa, torli cholg'ular asosidagi kuylar xalq orasida keng tarqalib, ularning repertuari avloddan-avlodga og'zaki tarzda yetkazib borildi. Mazkur jarayon xalq musiqa merosining uzluksizligini ta'minlashda muhim rol o'ynadi.

XVI–XVIII asrlarda xalq cholg'ulari repertuari hududiy xususiyatlar asosida rivojlandi. Har bir vohada o'ziga xos kuylar, ijro uslublari va cholg'u ansambllari shakllandi. Ushbu davrda musiqaning tarbiyaviy va estetik ahamiyati yanada kuchaydi.

²¹ R. Abdullayev – "Musiqqa o'qitish metodikasi" Toshkent: O'qituvchi nashriyoti, 2018.

Kuy va qo'shiqlar orqali yosh avlodga axloqiy qadriyatlar singdirildi. Bu esa repertuar tanlashda mazmuniy jihatning muhim mezon sifatida qaralishiga asos bo'ldi.

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida xalq cholg'ulari repertuarini yozma shaklda qayd etish va tizimlashtirish jarayoni boshlandi. Bu davr musiqa ta'limida yangi bosqichni boshlab berdi. Kuylarning notaga olinishi ularni o'rganish, tahlil qilish va o'qitish imkoniyatlarini kengaytirdi. Shu bilan birga, cholg'ularni takomillashtirish, ularning diapazonini kengaytirish va ijrochilik imkoniyatlarini oshirishga qaratilgan ishlar amalga oshirildi.

XX asrning ikkinchi yarmida musiqa ta'limi tizimi institutsional asosda rivojlandi. Umumta'lim maktablarida musiqa fanining joriy etilishi bilan bir qatorda, xalq cholg'ulari repertuarini o'quvchilarga mos holda tanlash masalasi dolzarb pedagogik muammo sifatida shakllandi. Aynan shu davrda yosh xususiyatlarini hisobga olish, o'quvchilarning musiqiy idrokini rivojlantirish hamda ularning ijrochilik ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan metodik yondashuvlar ishlab chiqildi.

XXI asrga kelib, musiqa ta'limi jarayonida milliy merosni asrash va uni zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish masalasi ustuvor yo'nalishlardan biriga aylandi. Xalq cholg'ulari repertuarini tanlashda nafaqat an'anaviy kuylar, balki zamonaviy ishlanmalar ham inobatga olinmoqda. Shu bilan birga, o'quvchilarning individual qobiliyatlarini rivojlantirish, ularning ijodiy salohiyatini ochib berish ham repertuar tanlashning muhim mezoniga aylangan.

Tarixiy rivojlanish jarayoni shuni ko'rsatadiki, xalq cholg'ulari repertuari doimiy ravishda takomillashib, ijtimoiy ehtiyojlar va pedagogik talablar asosida boyib borgan. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun repertuar tanlashda ushbu tarixiy tajribadan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki har bir davrda shakllangan musiqiy an'analar bugungi ta'lim jarayonida metodik asos sifatida xizmat qiladi. Shu tariqa, xalq cholg'ulari repertuarini tanlashning nazariy asoslari tarixiy taraqqiyot bilan uzviy bog'liq bo'lib, ularning shakllanishi va rivojlanishi musiqa ta'limining hozirgi holatini ilmiy jihatdan asoslash imkonini beradi. Xalq cholg'ulari repertuarining shakllanishi va rivojlanishi tarixiy jarayon sifatida ijtimoiy-madaniy muhit bilan chambarchas bog'liq holda yuzaga kelgan. Miloddan avvalgi davrlarda yuzaga kelgan musiqiy faoliyat dastlab amaliy ehtiyojlarga xizmat qilgan bo'lsa, milodiy I-V asrlarga kelib u asta-sekin estetik va tarbiyaviy ahamiyat kasb eta boshlagan. Ushbu davrda sodda kuylarning takroriy tuzilishga ega bo'lishi ularni yosh avlod tomonidan oson o'zlashtirish imkonini yaratgan. Bu jihat hozirgi boshlang'ich ta'lim uchun mos repertuar tanlashda muhim nazariy asos sifatida qaraladi.

VI-VIII asrlarda Markaziy Osiyo hududida musiqaning marosim va ma'rifiy yo'nalishlari shakllanib, cholg'u ijrochiligi kengroq rivojlandi. Aynan shu davrda kuylarning ma'lum tartib asosida ijro etilishi, ohanglarning tizimlashtirilishi va musiqiy shaklning barqarorlashuvi kuzatiladi. Bunday jarayonlar musiqiy materialni ongli

ravishda idrok etish imkonini yaratgan bo‘lib, hozirgi metodik yondashuvlarda ham strukturaviy soddalik tamoyilining muhimligini tasdiqlaydi.²²

IX-XII asrlar oralig‘ida musiqa ilm-fan darajasiga ko‘tarilib, nazariy qarashlar kengaygan davr sifatida e‘tirof etiladi. Bu bosqichda cholg‘ularning tovush imkoniyatlari, diapazon kengligi va ijro texnikasi haqida aniq tasavvurlar shakllangan. Natijada kuylarni murakkablik darajasiga ko‘ra saralash imkoniyati paydo bo‘lgan. Ushbu yondashuv zamonaviy ta‘lim jarayonida repertuarni bosqichma-bosqich murakkablashtirish tamoyiliga asos bo‘lib xizmat qiladi.

XIV-XVI asrlarda kuylarning janriy jihatdan boyishi, lirik, epik va raqs xarakteridagi asarlarning shakllanishi kuzatiladi. Mazkur davrda xalq ijodiga xos obrazlilik kuchayib, musiqiy ifoda vositalari yanada rang-barang tus olgan. Shu sababli repertuar tanlashda asarlarning mazmuniy yo‘nalishi, obraz tizimi va emotsional ta‘siri asosiy mezon sifatida qarala boshlagan. Bu esa boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun qiziqarli va tushunarli material tanlash zaruratini ilmiy jihatdan asoslaydi.

XVII-XVIII asrlarda xalq cholg‘ulari ijrochiligi ustoz-shogird an‘analari asosida rivojlanib, repertuar og‘zaki ravishda saqlanib qolgan. Ushbu tizim orqali kuylarning ijro uslubi, bezaklari va ifoda xususiyatlari avloddan-avlodga yetkazilgan. Bu holat musiqiy merosning barqarorligini ta‘minlagan holda, repertuar tanlashda an‘anaviylik va davomiylik tamoyillarining ahamiyatini belgilab berdi.

XIX asrning ikkinchi yarmida musiqiy merosni yozma shaklda qayd etish jarayonining faollashuvi repertuarni ilmiy tahlil qilish imkoniyatini kengaytirdi. Kuylarning notaga olinishi ularni taqqoslash, saralash va tizimlashtirishga xizmat qildi. Natijada ta‘lim jarayonida qo‘llash uchun maxsus tanlangan musiqiy materiallar shakllana boshladi. Bu esa repertuar tanlashning nazariy asoslarini mustahkamlashda muhim bosqich bo‘ldi.

XX asr boshlarida pedagogik yondashuvlarning rivojlanishi bilan musiqa ta‘limida yoshga moslik tamoyili alohida ahamiyat kasb etdi. Aynan shu davrda boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun maxsus moslashtirilgan kuylar yaratish, ularning diapazonini qisqartirish, ritmik tuzilishini soddalashtirish kabi metodik yechimlar ishlab chiqildi. Bu yondashuvlar hozirgi kunda ham dolzarbligini saqlab qolgan. XX asrning ikkinchi yarmida ansambl va jamoaviy ijro shakllarining rivojlanishi repertuar tanlashga yangi talablarni kiritdi. Bir nechta cholg‘ular ishtirokidagi asarlarni tanlashda muvofiqlik, ovozlar o‘rtasidagi uyg‘unlik va ijro qulayligi kabi mezonlar muhim ahamiyat kasb eta boshladi. Bu esa o‘quvchilarda jamoaviy ijrochilik ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiluvchi repertuarni tanlash zaruratini yuzaga keltirdi.

XXI asr boshlarida global madaniy integratsiya jarayonlari fonida milliy musiqa merosini saqlash va uni ta‘lim jarayoniga tatbiq etish masalasi yanada dolzarb tus oldi. Raqamli texnologiyalar yordamida xalq kuylarini yozib olish, qayta ishlash va tarqatish imkoniyatlari kengaydi. Bu esa repertuarni tanlashda yangi mezonlar - zamonaviylik, qulaylik va interaktivlik omillarini ham hisobga olishni taqozo etadi. Tarixiy manbalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, xalq cholg‘ulari repertuari har bir davrda jamiyat ehtiyojlari,

²² D.Ismailova – “Boshlang‘ich sinflarda musiqa o‘qitish metodikasi” Toshkent: O‘zbekiston, 2019.

estetik qarashlari va pedagogik talablari asosida shakllangan. Ushbu jarayonning izchilligi boshlang'ich ta'lim uchun mos repertuarni tanlashda ilmiy asoslangan yondashuvni qo'llash zaruratini belgilaydi. Natijada tarixiy tajriba va zamonaviy metodikaning uyg'unligi asosida samarali ta'lim modeli shakllantiriladi. Boshlang'ich ta'lim tizimida musiqa fanining mazmuni o'quvchilarning badiiy-estetik dunyoqarashini shakllantirish, emotsional sezgirligini rivojlantirish hamda ularning ijodiy salohiyatini yuzaga chiqarishga xizmat qiluvchi muhim pedagogik vosita sifatida qaraladi. Ushbu bosqichda beriladigan musiqiy bilimlar o'quvchilarning umumiy rivojlanish jarayoniga bevosita ta'sir ko'rsatib, ularning fikrlash doirasini kengaytiradi hamda atrof-muhitni badiiy idrok etish qobiliyatini mustahkamlaydi. Musiqa ta'limining ahamiyati tarixiy taraqqiyot jarayonida turli davrlarda turlicha talqin etilgan. Qadimgi davrlarda, xususan miloddan avvalgi davrlar hamda milodiy ilk asrlarda musiqa inson hayotining ajralmas qismi sifatida marosimiy, mehnat va tarbiyaviy jarayonlarda qo'llanilgan. Ushbu bosqichda musiqa orqali jamoaviylik, ritmni his etish va emotsional uyg'unlikni shakllantirishga e'tibor qaratilgan. Bu jihatlari hozirgi boshlang'ich ta'limda ham o'z aksini topib, o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvini ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

IX-XII asrlarda Sharq uyg'unish davri ta'sirida musiqa ta'limi ilmiy asosda rivojlana boshladi. Ushbu davrda musiqaning inson ruhiyatiga ta'siri, uning tarbiyaviy imkoniyatlari hamda estetik ahamiyati chuqur tahlil qilindi. Natijada musiqa ta'limi nafaqat ko'ngilochar faoliyat, balki shaxsni har tomonlama rivojlantiruvchi muhim omil sifatida e'tirof etildi. Bu qarashlar boshlang'ich ta'lim tizimida musiqa fanining alohida o'rin egallashiga zamin yaratdi.

XIV-XVI asrlarda musiqa san'atining xalq va saroy an'analari asosida rivojlanishi uning ta'limiy ahamiyatini yanada kuchaytirdi. Kuy va qo'shiqlar orqali axloqiy me'yorlar, ijtimoiy qadriyatlar hamda estetik qarashlar yosh avlodga yetkazildi. Ushbu davrda musiqaning tarbiyaviy funksiyasi ustuvor ahamiyat kasb etgan bo'lib, bu holat zamonaviy ta'lim jarayonida ham o'z dolzarbligini saqlab qolmoqda.

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida musiqa ta'limining maktab tizimiga joriy etilishi bilan uning o'рни yanada mustahkamlandi. Bu davrda o'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olish, musiqiy materialni bosqichma-bosqich o'zlashtirish, tinglash va ijro faoliyatini uyg'unlashtirish kabi metodik tamoyillar shakllandi. Aynan shu bosqichdan boshlab musiqa ta'limi tizimli pedagogik jarayon sifatida qarala boshlandi.

XX asrning ikkinchi yarmida musiqa ta'limi o'quvchilarning ijodiy faolligini rivojlantirishga yo'naltirildi. Dars jarayonida tinglash, kuylash, cholg'u ijrochiligi hamda musiqiy harakat elementlari birgalikda qo'llanilishi o'quvchilarning kompleks rivojlanishini ta'minladi. Bu yondashuv boshlang'ich sinflarda musiqaning ko'p funksiyali ahamiyatini yanada kengaytirdi.

Ta'lim tizimida musiqa fanining o'рни integrativ xarakter kasb etadi. U boshqa fanlar bilan uzviy bog'liq holda o'quvchilarning umumiy bilim doirasini kengaytirishga xizmat qiladi. Musiqa orqali til boyligi, tasavvur qilish qobiliyati, xotira va diqqat kabi psixik

jarayonlar rivojlanadi. Ayniqsa, boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun musiqiy faoliyatning o'yin elementlari bilan uyg'unlashuvi ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi. Musiqa ta'limining yana bir muhim jihati uning tarbiyaviy ta'sirida namoyon bo'ladi. Kuy va qo'shiqlar orqali o'quvchilarda Vatanga muhabbat, milliy qadriyatlarga hurmat, jamoaga sadoqat kabi sifatlar shakllanadi.²³ Bu jarayonda xalq cholg'ulari asosidagi repertuar alohida ahamiyat kasb etadi, chunki u milliy madaniyatning bevosita ifodasi hisoblanadi. Boshlang'ich sinflarda musiqa ta'limi o'quvchilarning ijrochilik ko'nikmalarini shakllantirish bilan birga, ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini ham rivojlantiradi. Musiqiy obrazlarni idrok etish, ularni tahlil qilish va ifodalash jarayoni o'quvchilarning mantiqiy va obrazli tafakkurini uyg'un rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu sababli musiqa ta'limi umumiy pedagogik jarayonning ajralmas qismi sifatida qaraladi. Shunday qilib, boshlang'ich sinflarda musiqa ta'limi o'quvchilarning estetik, intellektual va axloqiy rivojlanishini ta'minlovchi ko'p qirrali pedagogik tizim sifatida namoyon bo'ladi. Uning tarixiy taraqqiyot jarayonida shakllangan nazariy va amaliy asoslari hozirgi ta'lim tizimida samarali qo'llanilib, barkamol avlodni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Musiqa ta'limining boshlang'ich sinflardagi o'rnini va ahamiyatini belgilashda zamonaviy davlat siyosati muhim metodologik asos vazifasini bajaradi. Mustaqillikdan keyingi davrda ta'lim tizimini tubdan isloh qilish jarayonida madaniyat va san'at yo'nalishiga alohida e'tibor qaratildi. Ayniqsa, umumta'lim maktablarida musiqa fanini rivojlantirish orqali yosh avlodni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilandi.

2017–2021-yillarda amalga oshirilgan ta'lim islohotlari doirasida musiqa va san'at ta'limini rivojlantirishga qaratilgan qator normativ hujjatlar qabul qilindi. Jumladan, 2019-yil 26-noyabrdagi **PQ-4537**-son qaror asosida musiqa va san'at sohasida iqtidorli yoshlarni aniqlash, ularni qo'llab-quvvatlash hamda ta'lim jarayoniga zamonaviy yondashuvlarni joriy etish masalalari belgilab berildi. Ushbu qaror musiqa ta'limining sifatini oshirish, o'quvchilarning ijodiy salohiyatini rivojlantirish hamda ularni milliy musiqa merosiga jalb etish yo'nalishida muhim bosqich bo'ldi.

2020-yil 6-noyabrdagi **PF-6108**-son Farmon bilan ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirish, o'quv jarayoniga innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish, shu jumladan, musiqa ta'limining samaradorligini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar belgilandi. Ushbu hujjat doirasida boshlang'ich ta'limda fanlararo integratsiyani kuchaytirish, o'quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratildi.

2022–2026-yillarga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasida ham madaniyat va san'atni rivojlantirish ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida ko'rsatildi. Mazkur strategiya doirasida umumta'lim maktablarida musiqa ta'limini sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqish, o'quvchilarning milliy cholg'ularni o'rganishga bo'lgan qiziqishini oshirish hamda ularning ijrochilik ko'nikmalarini rivojlantirish vazifalari ilgari surildi. Bundan tashqari, musiqa va san'at maktablari faoliyatini kengaytirish, ularning moddiy-texnik bazasini

²³ Sh.Usmonov – “O'zbek xalq cholg'ulari va ularning tarixi” Toshkent: G'afur G'ulom nashriyoti, 2017.

mustahkamlash hamda malakali pedagog kadrlarni tayyorlashga qaratilgan qarorlar musiqa ta'limining boshlang'ich bosqichiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Chunki umumta'lim maktablarida berilayotgan boshlang'ich musiqiy bilimlar keyinchalik ixtisoslashgan ta'lim yo'nalishlariga asos bo'lib xizmat qiladi.

XULOSA

O'quvchilar uchun repertuar tanlashning nazariy asoslari tahlili shuni ko'rsatadiki, musiqada kichik yoshdagi bolalarning umumiy rivojlanishida muhim o'rin egallaydi. Ayniqsa, milliy cholg'ular va xalq kuylariga tayangan holda tashkil etilgan ta'lim jarayoni o'quvchilarda estetik did, musiqiy eshituv qobiliyati, ritm hissi hamda ijodiy tafakkurni shakllantirishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Boshlang'ich ta'lim bosqichida beriladigan musiqiy tarbiya keyingi bosqichlar uchun mustahkam poydevor vazifasini bajaradi.

Tahlillar davomida shu narsa yaqqol namoyon bo'ldiki, repertuar tanlash jarayoni oddiygina kuylarni tanlash emas, balki pedagogik, psixologik va metodik yondashuvni talab etuvchi murakkab jarayon hisoblanadi. O'quvchilarning yosh xususiyatlari, diqqatning barqaror emasligi, tez charchash holatlari hamda emotsional qabul qilish darajasi repertuar mazmuniga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli tanlanadigan musiqiy asarlar sodda tuzilishga ega, aniq ritmli, qisqa diapazonli va obrazli mazmunga ega bo'lishi lozim.

FOYDALANILAGN ADABIYOTLAR

1. R.Abdullayev – “Musiqqa o'qitish metodikasi” Toshkent: O'qituvchi nashriyoti, 2018.
2. D.Ismailova – “Boshlang'ich sinflarda musiqa o'qitish metodikasi” Toshkent: O'zbekiston, 2019.
3. Sh.Usmonov – “O'zbek xalq cholg'ulari va ularning tarixi” Toshkent: G'afur G'ulom nashriyoti, 2017.
4. <https://kitob.uz> – O'zbek adabiyotlari va ilmiy manbalar portali.
5. <https://ziyouz.com> – Ilmiy-ma'rifiy elektron kutubxona.
6. <https://madaniyat.uz> – O'zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi rasmiy sayti.